Sárközi Márta levelei Vészi Margitnak és Molnár Ferencnek Vészi Margit küldeményei a Lax-házaspárnak 1945–1947

Közreadja: Széchenyi Ágnes

Sárközi Márta levele Vészi Margitnak

Másolat[1]

[1945] Május 27.

Öregem,

csak röviden írok, mert hosszan és részletesen nem lehet leírni, ami az elmúlt évek alatt történt. Leveledből látom, hogy kb. július 1.-ig informálva vagy felőlünk. Napokkal később elutaztam Anna [ez a cseléd-je, aki régen mamánál volt konyhalány – V. Margit beszúrása] papírjaival és Balkányiék[2] Rózájával Lellére, ott éltem februárig mint Pataki Anna műstoppolásból. Eszter[3] a Schlachta Margit[4] rendház zugligeti penziójá-

---

[1] Sárközi Márta levelét Vészi Margit legépelte és ezt a másolatot küldte el Lax Henrikéknek. A különös – Öregem – megszólítás nem tévedés. Vészi Margit (1885–1961), újságíró, író, grafikus. Hozzá írta Ady Endre a *Margita*-versciklust. Első férje Molnár Ferenc volt, lányuk Molnár, utóbb Sárközi Márta. Ld. Sárközi Mátyás: *Margit*. Budapest, Kortárs, 2019; Széchenyi Ágnes: *Menedékház. Sárközi Márta emlékkönyv*. Budapest, Magvető, 2004.

[2] Balkányiék = Balkányi Kálmán (1883–Párizs, 1965) és Vészi Edit (1892–Párizs, 1979). Balkányi Kálmán ügyvéd volt, közgazdasági író. Gyermekeik: Balkányi Judit (1912–Párizs, 1982) csecsemő-agysebész; Balkányi Sára (1913–London, 1992) gyógypedagógus, gyermekanalitikus, férje dr. Pogány János (1900–1934) orvos volt. Fontosabb munkái: Charlotte Balkányi: On verbalization. *International Journal of Psycho-Analysis*, 1968, 45: 712–718; Language, verbalization and superego. Uo. 1968, 49: 786–798. Balkányi Ágnes (1917–London, 2001), férje Szekeres Miklós kutatómérnök, aki Angliában Nicholas Sekerskként volt ismert, s egyik találmányáért megkapta a főnemesi „sir" címet. Feleségével együtt jeles nemzetközi művészeti fesztivált szerveztek; Balkányi Zsuzsa (1922–Párizs, 2005) grafikus, a Louvre munkatársa, külföldön Suzanne Balkanyiként lett ismert. *** Balkányi Sára munkásságáról ld. Borgos Anna: Holnaplányok. Nők a pszichoanalízis budapesti iskolájában. Budapest, Noran Libro, 2018. 271–272. // Anna Borgos: *Women in the Budapest School of Psychoanalysis: Girls of Tomorrow*, London, Routledge, 2021. Balkányi Zsuzsa munkáit internetes archívum is őrzi: https://www.balkanyitrust.com, képei vannak a Victoria and Albert Museumban és a The British Museumban is.

[3] Horváth Eszter (1927–1996), zenepedagógus, férje Lukin László ugyancsak zenepedagógus, karnagy, mindketten több általános- és középiskolai ének-tankönyv társszerzői.

[4] Schlachta [Slachta] Margit (1884–Buffalo, USA, 1974), katolikus szerzetesnő, keresztény feminista politikus, az első nő a magyar parlamentben. 1948-ban felszólalt az egyházi iskolák államosítása ellen, a törvény elfogadása ellen tiltakozva ülve maradt a Himnusz éneklése alatt, ezért kétszer hat hónapra kitiltották a parlamentből. 1949-ben el is hagyta Magyarországot és a Szabad Európa munka-társaként dolgozott. 1969-ben Izrael állam a Világ Igaza kitüntetésben részesítette. Mona Ilona: *Slachta Margit*. Budapest, Corvinus, 1997. // Anicia Mona: Sister Margaret Slachta's Christian Public Life. Society of the Sisters of Social Service, Buffalo, 2003.

ban volt végig szobalány, saját nevén, de hamisított ősökkel. Ádám[5] Csepel-szigeten volt Erdei Ferenc[6] barátunknál (aki akkor még paraszt és üldözött baloldali író volt, azóta belügyminiszter lett), szintén saját nevén. Matyit[7] egy balatonkiliti család bújtatta, akiktől ezelőtt húst, kolbászt szoktunk vásárolni. Decemberben az oroszok közeledtére elhoztam Matyit magamhoz; napok múlva be is jöttek az oroszok. Februárban sikerült útnak indulni és Matyival szánkón, gyalog, szekéren, vonaton, bombázások és géppuskatámadások közepette Szegedre jutni, ahol Erdeiék jóvoltából azonnal kaptam lakást, bútort, élelmet és iparengedélyt. Amint Pest felszabadult, fölutaztam és gyalogoltam és elhoztam Esztert, Ádámot és Márkus Gabit[8] Szegedre. Egy második fordulóval lehoztam Mucit[9] üdülni és Bäck Ágneskát[10] (Ernőt és Katát, a szüleit, deportálták, utóbbi állítólag megvan valahol Németországban). Mindezidáig úgy tudtuk,

---

[5] Horváth Ádám (1930–2019), műfajteremtő televízió-rendező, 1994/95-ben az MTV elnöke, 1994 és 2002 között az SZFE rektorhelyettese. Kossuth díjas (2007).

[6] Erdei Ferenc (1910–1971), parasztpárti szociológus, 1944–45-ben belügyminiszter, 1949–53 között már kommunista színekben földművelésügyi miniszter, 1953–54-ben igazságügyminiszter, majd ismét földművelésügyi miniszter 1956-ig. 1957-ben Magyar Tudományos Akadémia főtitkára és az Agrártudományi Kutató Intézet igazgatója lett, nagy szerepe volt a mezőgazdaság 1959-es igen sikeres, a rendszerváltásig jó teljesítményt nyújtó kollektivizálásában.

[7] Sárközi Mátyás (1937), író, szerkesztő, 1956-tól Angliában él. Munkatársa volt a Szabad Európának és a BBC magyar adásának. Kossuth-díjas (2020). // Munkái angolul: *Prominent Hungarians Home and Abroad (1966–2000)* [the Hungarian who's who] / ed. by Márton Fekete. 6th Ed. London: Fehér Holló Press, 2000; *Budapest*. World bibliographical series 198. Clio Press, 1997; *The play's the thing. The life of Ferenc Molnár*. London, White Raven Press, 2004.

[8] Márkus Gábor (1922–Buffalo, USA, 2012), orvos, onkológus. 1947-ben kapott diplomát Budapesten. 1948-ban ösztöndíjjal folytatta tanulmányait a Stanfordi Egyetemen, ahol 1950-ben PhD fokozatot szerzett. Az USA-ban maradt, a Stanfordi Egyetemen tanított és kutatott. 1953–1957 között a Philadelphiai egyetemi gyermekkórházban, majd a buffalói rákkutató intézetben dolgozott, kutatócsoportjuk több munkatársa Nobel-díjat kapott, amit a díjazottak a kollektíva közös kitüntetésének tekintettek. 1981-ben megkapta az igen rangos Jacob F. Schoellkopf-díjat. Tagja volt a Magyar Tudományos Akadémiának. Világhírre tett szert a véralvadás, a fibrinolízis, a rögoldó mechanizmus feltárásával, amivel a rosszindulatú daganatok fejlődése megértéséhez is nagyban hozzájárult.

[9] Muci=Márkus Anna=Anna Mark (1928), Franciaországban élő magyar festőművész. Diplomaszerzés után – politikai okokból – csak a Bábszínházban dolgozhatott, több elhallgattatott jeles művésszel, pl. Ország Lilivel, Bálint Endrével, Jakovits Józseffel együtt. 1957-ben hagyta el Magyarországot. Festészetét az absztrakt, geometrikus formák használata és a texturális hatásokra való törekvés jellemzi. Művei a konstruktivizmus és a lírai absztrakció szintézisét valósítják meg. A 70-es évektől az architekturális és a képi kifejezés határait feszegető reliefsorozatain dolgozik. A 80-as évektől érdeklődésének középpontjában a fény- és a fakturális hatások megjelenítése áll, ekkor készült reliefjein a fehér szín használata válik egyeduralkodóvá. Édesanyja,
Márkus Andorné Vészi Lenke 1956-ban útlevéllel utazott ki, miután veje meghalt, s a családtagok tanácsai alapján kint maradt. Márkus Andor csak 1959-ben, kivándorló útlevéllel hagyta el az országot, családegyesítés jogcímén.

[10] Bäck Ágnes (1935) Párizsban él, egy matematikai intézetben dolgozott. Férje Szendy Károly volt, Fiuk, Peter Szendy (Párizs, 1966) jeles zenetudós és filozófus, részben Párizsban, részben az Egyesült Államokban él.

hogy Gyuri[11] csodálatosképpen él és megvan, valahol Sopron mellett, munkatáborban. Májusban aztán megjött Vécsei Gyuri ugyanabból a táborból és hozta a hírt, hogy Gyuri és mindkét barátja, Halász Gábor[12] és Szerb Antal[13] meghaltak április elején, flekktífuszban és furunkulózisban.

A Nyúl utcai ház több bombát is kapott, de részben lakható. Anna és a férje, Gyula, megvannak benne.[14] Most az a helyzet, hogy Eszter Pesten van, ott lakik és Annáék látják el; iskolába jár és érettségire készül. Én megvárom Szegeden, amíg a fiúk iskolája végződik, azután felköltözöm és valahol a Belvárosban nyitok üzletet (műstoppolót), ami állati munka, de sokat lehet vele keresni.

Azt megírták neked, azt hiszem, hogy nagymama szegény nagyon beteg lett és meghalt.[15]

Nemigen tudok mit referálni különben; aki nem élte végig ezt az évet itt, úgyse sokat érthet az eseményekből. Minden családból hiányzik a fele, mindenkinek mindenkijét agyonverték, deportálták, lebombázták. Kis ízelítő: Farkas Pistát[16] pl. deportálták, Etit is, – Idát[17] megölték a nyilasok.

Isten áldjon, és látogass el hozzánk, ha mód lesz rá és romhalmazt akarsz látni.

Ölel

Márta

---

[11] Sárközi György (1899–1945), zsidó származású, katolizált költő, prózaíró, műfordító, az Athenaeum Kiadó irodalmi vezetője. A magyar népi írók mozgalmának egyik vezetője, a népiek *Válasz* (1935–1938) című folyóiratának főszerkesztője. Többek között Goethe, E. T. A. Hoffmann és Thomas Mann fordítója volt. Munkaszolgálatosként halt meg, visszautasította a szökés, a szöktetés kísérletét, ellenkezés nélkül vállalva a zsidóságából következő sorsközösséget.

[12] Halász Gábor (1901–1945), zsidó származású kritikus, irodalomtörténész. Munkaszolgálatosként kényszermunkatáborba került. Éhezés és nélkülözés közepette, pontosan nem tisztázott körülmények között halt meg Sárközi György mellett.

[13] Szerb Antal (1901–1945), író, irodalomtörténész. 1945. január 27-én nyilas őrei verték agyon Balfon. Ezen a napon szabadult föl az auschwitzi koncentrációs tábor. Mellette halt meg Sárközi György és Halász Gábor.

[14] A korábban már említett Pataki Anna és férje, Fábián Gyula a Vészi nagyszülőktől „örökölt" segítség voltak, egészen halálukig. Embermentők voltak ők is, mert nagy kockázatot vállaltak papírjaik kölcsönadásával.

[15] A nagymama, Vészi Józsefné Keményffy Franziska (1866–1945), akit a család csak „Ferike"-ként emlegetett. Május 29-én halt meg.

[16] Farkas István (1877–Auschwitz, 1944. július), festőművész. Neves családba született, apja a Singer és Wolfner kiadó egyik tulajdonosa, neves műgyűjtő. 1925 és 1932 között Párizsban élt, művészetének ott is visszhangja volt. Apja halála után hazatérve átvette a kiadó vezetését. Hosszú időre elfeledte a magyar művészettörténet, a rendszerváltás után fedezték fel újra. Auschwitzban halt meg. Unokája megírta a család történetét: Alessandra Farkas: *Pranzo di famiglia*. Milano: Sperling & Kupfer, 2006.

[17] Kohner Ida (1895–1945), festőművész, báró Kohner Adolf lánya, Farkas István felesége, Sárközi Márta gyerekkori barátnője. Már életében rendeztek gyűjteményes kiállítást a műveiből.

[Vészi Margit kiegészítése a levél alján:]

Ugyan Feri valószínűleg megmutatta nektek a mellékelt levelet (a fentit), mégis küldök nektek egy másolatot. Nem szörnyű, amin átmentek? És szegény Eti deportálva, Kohner Ida megölve… Borzasztó, borzasztó minden. De nekem valóságos csoda, hogy Márta kezeírását láthattam, mert attól féltem hetek óta, hogy csak kifogás, hogy Szegeden van és talán ők is elpusztultak. Még egy jó van a levélben: a cím c/o Márkus Andor, Szalai-u. 2.[18] Tehát az ő lakásuk is megmaradt. Angliában azt a hírt kapták, hogy Balkányiék háza elpusztult! Nem írták, honnan kapták és hogyan történt.
Heinikém, nézz utána, hogy Molnár küldjön megint pénzt Mártának, ha Webstertől[19] hír jön arról, hogy az első money-ordert megkapta. Az a levél, amit Webster Molnárnak írt és amit adjatok vissza neki, nagyon furcsa és primitív, nem is értem ezt a betűkihagyást és az interpunkció-hiányt, ami majdnem paralitikus benyomást tesz, és ami sokkal rosszabb formát mutat, mint az előző levelei. De azért mégiscsak ez az ember az egyetlen biztos kapcsolatunk a pestiekkel és így őt kell használnunk, ha segíteni akarunk.

Ölel benneteket szeretettel

Margit

Sárközi Márta levele Vészi Margitnak

[Szeged, 1945] jún. 16.

Öregem,

most ért ide jún. 3.i leveled. Azóta nyilván rég megkaptad az enyémet, és értesültél a különböző részletekről. Mama néni[20] nem halt meg a nélkülözések és tragédiák közepette, hanem úgy, ahogy békében is meghalt volna: cukorbajban, rendesen ellátva, szanatóriumban. A nehéz időket aránylag jó helyen (nagyrészt a Weiss Aliz kórházban) és boldogító szenilitásban vészelte át.

Teljesen lehetetlen különben levelezni arról a fantasztikumról, ami itt egy év alatt történt. Képzelj el minden rémregényt és grand guignolt, szorozd meg tízzel, akkor halványan el tudod talán képzelni. Nekem pél-

[18] Márkus Andor (1890–London, 1960), a két világháború között az Angol-Magyar Bank igazgatója. Csak több szökési kísérlet után tudott elmenekülni Magyarországról 1956-ban. Márkus Péter, Márkus Gábor és Márkus Anna apja.
[19] Webster (?–?), a Szövetséges Ellenőrző Bizottság amerikai missziójában szolgáló, magyar származású katona.
[20] Mama néni: így nevezte a család a nagymamát, Vészi Józsefné Keményffy Franciskát.

dául nemcsak a férjem, hanem jóformán az *egész* baráti köröm meghalt. Zsidók, keresztények, deportálásban, bombától, autó alatt, kivégzésben és még isten tudja, hogy. Halász Gábor, Szerb Antal, Hevesi András,[21] Kerecsényi Dezső,[22] Hoffmann Edith,[23] Péter Bandi,[24] Ida, és még nem is tudom, hányan. Helyenként egész családok hiányzanak. (Gyuri szülei is éhenhaltak például az ostrom alatt. Balkányi Béla is, Török Lajos is. A többi ötszáz most hamarjában nem jut eszembe.) A deportáltak között, akikről semmi hír nincs, van Bäck Ernő, Szalai Emil, Kecskeméti Gyuri, Szabolcsi Bence 10 éves fia, Eti, stb. (Borcsa[25] meghalt valami táborban, János fia szintén.) Szalai Piroskára bomba esett. Gézára[26] is esett bomba, de ő 10 napi eszméletlenség után feltámadt és nejül vette ijedtében Kollár Irént.

Pest leírhatatlan látvány. Egy nagy romhalmaz, amiben úgy pezseg az élet, és úgy nyüzsögnek a seftelő, zugkereskedő életrevaló elemek, mint egy dögben a kukacok. Én, aki Lellén éltem át Pest ostromát, disznóölések és békés zabálások közt, máig se tudom megszokni a pestiek arckifejezését.

Hogy családodról referáljak: a Széll Kálmán tér 10-et, ahol minden fontos és nélkülözhetetlen holmink volt, előbb kifosztották a nyilasok, azután földig bombázták az ostrom alatt. [Balkányi] Kálmánéknak *semmijük* se maradt. Pesten laknak 1 szoba-hallos lakásban. Kálmán elnöke valami OMKE-félének, [Balkányiné Vészi] Edith[27] hideg salátákat csinál egy kávéház részére. Zsuzsi plakáttervező. Ezek mind a Schlachta nővérek zugligeti penziójában bujkáltak a nyilas uralom alatt (ugyanott, ahol Eszter már júniustól kezdve végig szobalány volt). [Balkányi] Sári mint erdélyi menekült, Róza elhalt kislányának a papírjaival, a katonakórházban volt ápolónő. Onnan egy bérházba került, ahol a visszavonuló németek 200-ad magával befalazták az óvóhelyre. Hat nap után ásták ki őket az

---

[21] Hevesi András (1901–Épinal, Franciaország, 1940), magyar író, tárcaíró, újságíró, műfordító. 1939-ben Franciaországba távozott, ahol beállt a francia hadseregbe, hogy önkéntesként a nácik ellen harcoljon. Az egyik korai német támadás során, 1940 nyarán elesett a lotaringiai harcmezőn. Hősi halottá nyilvánították, és a második világháború befejezése után, 1945-ben posztumusz becsületrendet kapott.

[22] Kerecsényi Dezső (1898–1945), irodalomtörténész, kritikus, irodalompedagógus, a Magyar Tudományos Akadémia tagja.

[23] Hoffmann Edith (1888–1945), művészettörténész, grafikus. 1913-tól haláláig a Szépművészeti Múzeum vezető beosztású muzeológusa. Egy szovjet katonai teherautó gázolta el.

[24] Péter András (1903–1944), művészettörténész, a nyilasok hurcolták el.

[25] Horváth Zoltán húga, férjezett Horváth Jánosné az Olasz fasorban, a Nyúl utcához közel drogériát vezetett. Első férje és egyik gyermeke koncentrációs táborban halt meg. Második férjével, Weiss Emillel Balassagyarmatra költözött. A második férje is a nácizmus áldozata lett.

[26] Petényi Géza (1889–1965), Kossuth-díjas belgyógyász, gyermekgyógyász, egyetemi tanár, akadémikus. Szintén megkapta a Világ Igaza elismerést.

[27] Balkányiné Vészi Edit (1892–Párizs, 1979), Vészi József ötödik gyermeke.

oroszok. Utána gránáttalálatot kapott, és hónapokig feküdt szilánkokkal a lábában. Most már jól van és semmi baja. Andort és Gabit Petényi és Waldbauerné megszöktették a munkatáborból. Gabi ugyanott bujkált, ahol Kálmánék. Andort és Lenkét Horváth Zoli[28] rejtegette a lakásán, ahol maga is hamis papírokkal, de igen jól éldegélt (elemében lévén). – Ilyen detektívregénye minden egyes embernek van Pesten, és már mindenki unja a másik történetét, de még jobban a sajátját. Andorék különben a régi lakásukban vannak: Szalay u. 2.ben, ahol a bútoruk megvan, de egyéb semmijük. [Kohner] Ida két nagyobb gyereke náluk van, Andor a gyámjuk. ([Farkas] Pistát Auschwitzba deportálták és nincs hír róla.) Andor nagy lelkesedéssel igazgatja a talpig lebombázott bankot. Lenke karcsú, mint a nádszál.

Magamról is referálok. Múlt levelemből tudhatod, hogy kerültem Szegedre. Még három hétig itt leszek, míg a gyerekek iskolája befejeződik, azután fölköltözöm Pestre. A Nyúl utcában kiadtam az elősző lakást egy építésznek, aki 6 éves szerződés fejében megcsináltatta a lebombázott háztetőt, így legalább nem ázik és romlik tovább a lakásunk. Két szoba és hall lakható belőle, a többi lukas alul-felül. Ha felmegyek, meglátom, mit lehet vele csinálni, kijavíttatni vagy lebontani. Nekünk úgysem jár több két szobánál, és elég is bőven. Szerencsém, hogy három évvel ezelőtt kitanultam a műstoppolást. Ebből eddig tűrhetően meg tudtunk itt élni (persze, csak úgy, hogy a Joint[29] ad ebédet és némi segélyt a gyerekeknek.)

---

[28] Horváth Zoltán (1900–1967), újságíró, műfordító, történész. Az 1918-as polgári demokratikus forradalomban kordonengedéllyel vitte a forradalom vezetői között a híreket. 1919-ben Bécsbe emigrált. 1926-ban vette feleségül Molnár Mártát. Házasságukból született Horváth Eszter (1927–1996), utóbb Lukin Lászlóné és Horváth Ádám (1930–2019). Horváth Zoltán többek között Stefan Zweig, Conrad Ferdinand Meyer, Erich Kästner műveit ültette át magyar nyelvre, könyvkiadói munkatársként progresszív könyvsorozatot, társadalmi lexikont szerkesztett. A szociáldemokrata *Népszava* munkatársa volt, a felszabadulás után politikai szerepet is vállalt, ekként kapcsolatban volt Denis Healey-vel, a brit Labour Party külügyi részlegének vezetőjével. 1948-ban helyeselte a szociáldemokrata párt erőszakos egyesítését a kommunista párttal. Ennek ellenére 1949-ban koholt vádak alapján kémkedéssel vádolták meg és 80 hónapra elítélték. 1956-ban szabadult. Ezután indult el történészi pályája, könyvét, a *Magyar századfordulót* németül is kiadták. Haláláig rendőri felügyelet alatt állt, mert kritikusan nyilatkozott a Kádár-korszakról.

[29] American Joint Distribution Committee, röviden Joint: 1914-ben, az I. vh. alatt hozták létre New Yorkban. A szervezet megalakulásakor a kiemelt feladat az akkori Palesztinában (ma Izrael) élő, üldözésnek kitett zsidók megsegítése volt. 1938-tól kezdődően a nemzetközi szervezet komoly pénzügyi kerettel támogatta a magyarországi közösséget. 1939 végéig a JDC 110 000 európai zsidó kivándorlásához nyújtott segítséget, majd az Egyesült Államok 1941-es háborúba lépésétől már nem működhetett legálisan az ellenséges országokban, így Magyarországon sem. 1945-ben, a holokauszt után a szervezet ismét megjelent Magyarországon, és heroikus munkát végzett a túlélők társadalomba való visszaintegrálásáért. Csak 1945-ben 15 európai országban összesen 17.6 millió dollárt osztott szét, ezen felül kórházakat, idős- és gyermekotthonokat épített, munkahelyeket teremtett, ruhát, cipőt osztott szét. 1953-ig működött Magyarországon, akkor ellehetetlenítették. Ma a rászoruló holokauszt túlélők másodgenerációjának megsegítését végzi a MAZSIHISZ-szel közösen.

Márkus Gabi is itt jár egyetemre, Ida legkisebb fia is itt vacsorázik naponta, Bäck Ágneska is nálam van még. (Már nem sokáig, mert az anyja hazakerült Lipcse mellől az internálótáborból, és rövidesen jön érte.) Pesten persze már nehezebb lesz: az árak horribilisek és egyre rohannak fölfele, az ottani Joint pedig nem ad ehető ételt, sem segélyt, gondolkozom rajta, hogy még itt üzletet nyissak a városban, vagy mit is kezdjek? A bejárás Budáról óriási strapa; gyalog romokon és a hepehupás margitszigeti pontonhídon keresztül. Budán viszont semmi élet nincs, se munkalehetőség. Persze, ha apa tudna néha pénzt küldeni, az nagyszerű volna, mert akkor nézhetnék valami olyan munka után, amivel kevesebbet keresnék, mint a stoppolással, de legalább kicsit kevésbé volna idegölő és érdektelen.

Apa holmijáról alá akart velem íratni a megóvó egy elismervényt, hogy tudomásul veszem, hogy minden elpusztult a raktárban. Egyelőre nem vettem tudomásul. Majd, ha fölmegyek, megnézem, maradt-e valami. Szalai fia[30] kezeli most apa darabjait, és időnkint küld nekem és Böskének is minimális összegeket tantième és jogok fejében. Apa kéziratait az utolsó percben átmentettem a Szalai-irodából egy budai ismerősöm pincéjébe. Ott meg is vannak rendben. A Szalag utcai ház intakt. Úgy tudom, Lili háza is.[31] Böske[32] is intakt.

Nyárra ez a helyzet: Esztert meghívta Uli[33] Kolozsvárra. (Férjét, fiát deportálták.) Valószínűleg lemegy. Ádám már 3 éve minden nyáron Erdei Ferenc (belügyminiszter) tanyáján volt istállófiú. Tavaly is ott bújtatták végig. Most is odamegy, amint levizsgázott, legalább eltartja magát, és jó falusi kosztot kap. Matyit meghívták az angyali kiliti parasztok, akik 7 hónapig rejtegették, hogy menjen le megint hozzájuk, el is fog menni.

Én pedig ezalatt rendezem a házat, Gyuri holmiját és utánanézek Pesten, lehet-e élni, és érdemes-e élni.

Ölel

Márta

---

[30] Szalai Emil (1874–Auschwitz, 1944 június), ügyvéd, műfordító. A két világháború között a Magyar Színpadi Szerzők Egyesületének, a Budapesti Színigazgatók Szövetkezetének, a Filharmóniai Társaságnak volt ügyésze. Fia, Szalai Sándor (1912–1983), újságíró, szociológus, egyetemi tanár, akadémikus. Jó barátja volt Sárközi Márta első férjének, Horváth Zoltánnak. Radnóti Miklóssal együtt a bori munkatábor foglya volt, de megszökött, számos Radnóti-kéziratot hozott magával. 1950 és 1956 között egy koncepciós per áldozataként börtönben volt. Számos nagy nemzetközi kutatási projekt megtervezője.

[31] Darvas Lili (1902–1974), színésznő, Molnár harmadik felesége.

[32] Molnár Erzsébet, Molnár Ferenc Pesten élő húga.

[33] Szegő Júlia (1893–Kolozsvár, 1987), énekes, népdalgyűjtő, zenei szakíró. 1932–44 között szabadfoglalkozású énekesnőként egy új előadói nemzedék képviselője: Magyarországon, Dániában, Hollandiában is járt előadókörutakon. Műsoraiból a Pátria Lemezgyár sorozatot készített. Könyvet írt Bartók Béláról. A Sárközi-család közeli barátja volt.

Sárközi Márta levele Vészi Margitnak

[1945] szept. 18.

Öregem,

hetek óta hever egy levelem Márkuséknál, egy Balkányiéknál továbbítás végett, most valahogy elakadt a postagalambunk. Most próbálom röviden rekapitulálni az eddig írottakat. Tehát: apa küldeményét nagy köszönettel megkaptam. Ha bármikor tud küldeni, boldoggá tesz vele. Itt az a helyzet, hogy jegyre napi 20 deka kenyeret adnak, ha adnak (most pl. napok óta azt se), és havi 30 deka cukrot, némi sót és kb. fél kiló lisztet. A többit mind „feketén" kell venni, elképzelhetetlen árakon.[34] Egy liter főzőolaj árán (zsírról már álmodni sem merünk), békében három hold jó földet lehetett venni Bácskában. 100 dollár viszont itt óriási pénz, amiből gondtalanul lehet élni. Apa Szalag utcai lakói, mint hallom, készülnek feljelentést tenni, amiért fölveszem apa tantièmjeit, míg fölöttük nincs háztető és elázik a holmijuk. Sajnos, nem tudok nekik egyebet ajánlani, minthogy jelentsenek fel. A háztető rendbehozására már két hónappal ezelőtt is 300.000 pengős árajánlatot kaptunk, míg a színházi bevételek, mindenestül, tehát Böskéstül és Szalaistól[35] kb. 80.000 pengőt tettek ki. Nem tudom, minek apának ez az ócska ház: amióta megvan, csak ráfizetéssel jár, folyton renoválni kell, mert vén, épp ebből az okból teljes adót is kell érte fizetni, régi lakók lakják, százpengős házbérért. – – – Nekem megszületett az állásom, de csak jövő hónapban foglalom el. A lipótvárosi kaszinó helyiségében nyílik állami szubvencióval egy klub írók, művészek és politikusok számára, meghívott tagokkal – – – kifelé külföldre és befelé belföldre reprezentálandó a magyar szellemi élet elitjét. Itt vagyok én háznagy. Egyelőre az a gyanúm, hogy a tagok között több lesz a zsidó, mint az elit. Fizetésről és munkakörről még nem volt szó: úgy érzem kötni fogok a klozet előtt és ingyen. De ez majd kiderül az októberben tartandó alakuló közgyűlésen.[36] Eszter most ment felvételi vizs-

[34] 1946. július 10-én döntött „világrekordot" a magyar infláció, ugyanis aznap 348,46%-os pénzromlás következett be. Egy kiló kenyér például 1945 augusztusában 6 pengőbe került, 1946 május elején már 8 millió, míg június végén már 5,85 milliárd (!) pengőt kellett érte kifizetni. Az infláció tetőpontján 1946 júliusában az árak átlagosan 15 óránként megduplázódtak. A kormány 1946. augusztus 1-jén vezette be a forintot, 400 000 kvadrillió – tíz a huszonkilencediken – pengőért adtak egyetlen 1 forintos pénzérmét. Az 1946-ban bevezetett forint fedezetéül az MNB nyilasok által nyugatra hurcolt huszonnyolc tonna aranytartaléka szolgált, amit az amerikai hadsereg 1946. augusztus 6-án visszaszolgáltatott a magyar államnak.

[35] A jogdíjakból részesült a testvér, Molnár Erzsébet is, az ügynök, Szalai Sándor is.

[36] A Fórum klubot a kommunista *Fórum* című folyóirat vezetői, köztük a kultúpolitikus Révai József hívták életre. Sárközi Márta már a klub első rendezvényei alkalmával észrevette, hogy értelmiségi elit vitafórumának hirdetett klub – éppen ellenkezőleg – az értelmiség közös akolba terelésére jött

gára a Zeneakadémiára és esküszik, hogy meg fog bukni. Ádám be van adva a Zugligetben működő Jó pásztor internátusba,[37] ahol deportált vagy megölt szülők vagy családfenntartók gyermekei vannak remekül elhelyezve a 30 holdas volt Weiss Manfréd birtokba és villákba, úgyszólván ingyen. Onnan jár be a régi gimnáziumába, 6. osztályba, és minden nap útba ejt minket egy tízórai erejéig. Matyi is jár már iskolába, egyelőre ő a legnagyobb gondom, nem tudom, kire hagyjam a nap másik felében, ha állásban leszek, ami nyilván egész napos elfoglaltságot jelent. – – – A város különben fantasztikusan érdekes, és bár az emberek rondábbak, mint valaha, nem adom egy vak lóért, hogy végignézhetem, ami itt történik, és végigasszisztáltam, ami eddig történt. Ahányszor átmegyek a Mancinak becézett cölöphídon,[38] ami a Margitszigeten vezet át a régi híd roncsai mellett, mindig próbálom a te szemeddel nézni; vajon mit szólnál hozzá, mikor előbb jön egy szekér dinnye, amit három elegáns selyemruhás hölgy tol, azután jön egy tehéncsorda két nagybajuszú orosz pásztorral, azután egy autó valami miniszterrel, utána egy triciklin visznek egy beteget, azután jön egy fellobogózott teherautó Sztálin óriási képével, és leghátul egy elegáns úr lóháton. – – – Legfrappánsabb volt figyelni a változásokat: mikor az ostrom után először jöttem föl, csak romok voltak, döglött lovak, hanyatt fordult tankok, hullaszag, éhínség, és az utcákon alig lézengett egy pár ijesztő arcú ember. Mikor egy hónap múlva följöttem, a díszlet még pont ugyanaz volt, csak minden félig bedőlt kapualjban svájci csokoládét, angolszalonnát, francia selymet és babkávét árultak. Azóta fantasztikusan halad minden: egyenkint indultak meg a villamosok, tűntek el a romok, épültek föl a házak, kompok indultak a Dunán, autóbuszok a

létre. Jól jött egy majdnem végzetes baleset. Amikor Száva István, a szociáldemokrata író és újságíró, ekkoriban a *Népszava* felelős szerkesztője, belelépett a Fórum klub épületének (a korábbi Lipótvárosi Kaszinó, utóbb Duna-palota) üres liftaknájába, Sárközi Márta lemondott szerepéről. Révaival való kapcsolata megmaradt, de annak látta Révait akkor is, aki volt: az értékek között propagandisztikus alapon válogató, dogmatikus és szűklátókörű politikusnak. S nem is rejtette el véleményét Sárközi Márta. Révai egyszer meghívta, hogy szeretne eszmét cserélni vele. Visszaüzent egy kurta levélkében: „Eszméimet nem cserélem el. Sárköziné."

[37] Sztehlo Gábor (1909–Svájc, 1974), evangélikus lelkész. 1944 márciusától kezdve Raffay Sándor püspök megbízásából elkezdte a zsidó gyermekek szervezett mentését. 1944 karácsonyáig 32 otthonban szervezte meg a gyermekek elhelyezését és ellátását a svájci Vöröskereszt támogatásával. Ezért a tevékenységéért kapta meg 1972-ben a Világ Igaza címet. A háború alatt megmentett gyerekek egyike Oláh György, későbbi Nobel-díjas tudós volt. A gyerekek mellett az otthonok 400 dolgozója is menedéket, oltalmat talált. 1945 tavaszán a Weiss-család tagjai által felajánlott területen megszervezte a Pax gyermekotthont.

[38] A Manci híd a második világháborúban lerombolt Margit híd mellett épített ideiglenes hajóhíd (pontonhíd) volt. 1946 májusára készült el, a Lukács fürdő kertjéből a Margit-szigeten át a Sziget (ma Radnóti Miklós) utcánál érte el a pesti partot. Ezt a hidat a néphumor a Margit név becézése alapján Mancinak nevezte el. Tervezője Mistéth Endre volt.

cölöphidakon…, itt is, ott is kigyullad a villany, a gáz. Most úgy fest Pest, mint valami bagdadi külváros: mindenki az utcán van, mindent kapni (csak legyen, aki meg tudja fizetni), habos indiáner van, kenyér nincs; nyüzsgés, börze, link alakok és pezsgő élet mindenfelé. Oly izgalmasan érdekes az egész, hogy ahányszor angol óra ürügyén bemegyek a városba, bennragadok és kóborolok, nézgelődöm órák hosszat. A korzó például üres kulissza: a házaknak csak a főfaluk van meg, mögötte semmi. Szemben a vár inkább a Palatinusra vagy optimálisan Aquincumra emlékeztet. De az emberek ülnek, korzóznak és élnek.

Remélem, Zoli el tudja hozni az Angliába küldött csomagjaidat (ő viszi ezt a levelet). Addig nem akarok hozzáfogni a téli holmi beszerzéséhez, mert horribilis ára van, és hátha küldtél olyat, ami kellene. (Szegény Blum Marcsa épp, hogy ideért Svájcból, azután mindjárt meg is halt rákban. Így Zolinak sikerült egy év alatt elvesztenie az anyját és mind a két nővérét.[39])

Levelem szokás szerint apának is szól. Kérlek, küldd tovább. Képeket is küldök majd előbb-utóbb a gyerekekről. Egyelőre az elmúlt időkben inkább azon igyekeztünk, hogy eltüzeljük és megsemmisítsük a családi fényképeket, nem pedig azon, hogy szaporítsuk őket.

Írjál gyakran, akkor is, ha nem kapsz választ, mert Webster nem mindig vállalkozik a továbbításra innen oda. Ezért torlódott most is meg 3 levelem.

Szerbusz, ölel

Márta

Sárközi Márta levele Molnár Ferencnek

[1945] okt. 16.

Kedves apa,

eddig nem igen tudtam neked levelet írni. Webster csak nagyritkán vállalkozik egy-egy vékony légipostalevél továbbítására, és

[39] Horváth Mária, alias Marcsa, Horváth Zoltánnak. Sárközi Márta első férjének testvére volt. Férje Blum Béla. Ld: Bächer Iván: Blum Béla – egy magyar könyves emlékezete. In uő: *Elindulni három nővel*. Budapest, Göncöl, 2000. 119–121. A házaspár fia Blum Tamás (1927–Zürich, 1992), karmester, többek között Wagner, Verdi, Rossini, Csajkovszkij, Debussy librettóinak fordítója, operadramaturg volt. 1945–51-ben az Operaház korrepetitora. 1953 és 1958 között a debreceni Csokonai Színház zeneigazgatója, ez idő alatt tizenöt operát mutatott be. 1959-től ismét az Operaház karmestere. 1973-ban hagyta el Magyarországot, Svájcban telepedett le, a Zürichi Operaház dirigense volt. 1977-től haláláig a nemzetközi operastúdiót vezetett ugyanott. Ld. Fodor Géza–Réz Pál (szerk.): *Az Opera minden – Blum Tamás emlékezete*. Budapest, Adu Print, 2007.

olyankor inkább írok anyának, aki ideggörcsökben vár tőlem hírt. Az ő leveleire viszont mindig ráírtam, hogy neked továbbítandók. Így nyilván te is nagyjából informálva vagy az életemről.

Újabbat nem is igen tudok írni, azért inkább összegzem az eddigieket.

Eszter Zeneakadémiára jár, ahol középiskolai énektanárképzőt végez. Ez elég bonyolult szakma, amihez rengeteg elméletet, transzponálást, zenetörténetet, hangegészségtant, továbbá zongorát, orgonát, hegedűt és éneket kell tudni. Én jobban szerettem volna, ha énekszakra iratkozik, miután gyönyörű hangja, szépsége és kivételes muzikalitása nemcsak szerintem, hanem eddigi tanárai szerint is inkább énekesnői pályára valók. Hiszem is, hogy előbb-utóbb átnyergel az egyáltalán nem neki való pedagógiai pályáról a teljesen neki való oratóriuménekesnőire, ahol biztosan elsőrangút tudna produkálni. Egyelőre hallani se akar róla, és konokul ragaszkodik hozzá, hogy életcélja magyar népzenét oktatni magyar középiskolában. Ám oktasson. Nem tudom, sikerülnek-e a ma készült képek. Felteszem, hogy mint az eddigieken, ezeken is ronda lesz, ezért közlöm megnyugtatásodra, hogy szép, kedves, karcsú, elegáns hölgy, nálam három fejjel magasabb, és harminc évvel nyugodtabb, fölényesebb és biztosabb modorú.

Ádám kedves, naiv, mafla kamasz, némi bajusszal és saját cigarettatárcával. A Vörös Keresztnek egy nagyszerű és majdnem ingyenes internátusában van a Zugligetben, ahol jól érzi magát és nagyon szeretik. Hatodik gimnazista. Van saját teniszpályájuk, uszodájuk, futballjuk, dolgoznak az intézet saját asztalos és suszterműhelyében, irodai munkát végeznek, szerelnek, fát vágnak. Szóval jól és értelmesen foglalkoztatják a gyerekeket.

Matyit megpróbáltam itthon tartani, de nem sikerült, kénytelen voltam e héten őt is beadni itt a közelben egy kislétszámú, kertes, elég rokonszenves internátusba, ahol állandó szigorú felügyelet alatt tartják. Itthon fantasztikus dolgokat művelt. Elment iskolába (harmadik elemibe) és este került csak elő, mikor már rendőrséggel akartam kerestetni. Kiderült, hogy elszegődött váltóállítónak a Széll Kálmán téri hurokvágányhoz, és sötét estig állítgatta a váltókat és ugrált a síneken a robogó villamosok között, egy pengőért és egy szelet kalácsért. Máskor eltűnt este és a zsebpénzének a romjain fölfogaskerekűzött a Széchenyi hegy legtetejére. Lejönni már nem volt pénze, így meg kellett várnia, hogy valaki eldobjon egy még érvényes retúrjegyet. Avval azután beállított, mikor már halálra váltam, hogy hova lehetett. Az iskolában azt állította, hogy azért nem tudott leckét csinálni, mert itthon nincs tinta. Itthon azt hazudta, hogy nincs lecke. Szóval, a legszebb reménységekre jogosító gyerek. Közben piszkos, kócos és cigánykülsejű, ezért kedvence minden orosz bakának. Minden

nap összebratyizik valamelyikkel, és elmegy velük sétálni, vagy behoz a lakásba néhány részegebb példányt közülük, hogy „anyuka, siess, itt a legújabb barátom, a Volodja, suszter a kommandaturán, ígért nekem egy pár cipőt!"

Az én állásom e hó végén indul meg, ünnepélyes megnyitóval, a kormány és a külföldi követségek jelenlétében. A Lipótvárosi Kaszinó[40] helyiségében nyílik egy Pen klub szerű intézmény, ahol írók, művészek és politikusok fognak eszmét cserélni, fűtött szobát és külföldi lapokat találni és olcsó menzán étkezni. Itt leszek én valami háziasszony vagy háznagy féle. Egyelőre mindenkit (engem is) csak a menza érdekel az egészből. Aki itt nem valutázik, csal, lop vagy feketekereskedik, az bátran éhen halhat. Pénzért már nem is igen kapni élelmet, csak lepedőért vagy jégernadrágért. Az Operának, az Akadémiának, a Nemzeti Színháznak, minden nagyobb intézménynek van egy menzája, ahol a tagok, az igazgatótól a díszletezőig, a minisztertől a takarítónőig együtt ülnek egy nyers faasztal mellett lócákon, és egy tál babot vagy krumplit egy karéj kenyérrel esznek maximális áron. Így étkezik Eszter a Zeneakadémián, így a gyerekek az iskolában, és ezt fogom én is kapni a Klubban. Csak a külföldiek, és néhány elszánt itthoni tőzsdéző engedheti meg magának, hogy beüljön a luxusvendéglőkbe, vagy a cukrászdákba. Pedig kapni mindent, kávét és indiánert, csokoládét és habostortát. Csak éppen normális ember nem juthat hozzá, csak nézheti a kirakatüvegen át, mielőtt elmegy babot enni. Kenyeret (az előírt napi 20 dekát), már csak több órás sorbanállás után lehet kapni. Krumpli már hetek óta nem létezik. Pedig most még ősz van, mi lesz a télen!

A közlekedés fantasztikus. Egyetlen autóbusz megy Budára, a Deák Ferenc térről a Ferenc József hídon át a Széll Kálmán térig. Ennél századok állnak sorban állati türelemmel órákig. A „Manci"-nak becézett pót-Margithidat szétszedik, ahányszor hajó jön a Dunán. Így többet van zárva, mint nyitva. Olyankor újabb századok várnak türelmesen, esőben, sárban az öt dunai ócska, rozoga motoroskompnál. A Parlament előtt gőzerővel készül egy új betonhíd, de aligha lesz kész télre. Akkor aztán a jégzajlás miatt fölszedik majd a Mancit is, meg a Ferenc József híd pontonokra épült középrészét, és akkor vagy el leszünk vágva Pesttől, vagy gyalog fogunk a jégen át ugrándozni.

---

[40] 1896-ra kész lett a kaszinó neobarokk palotája a Duna utcában. Tervezője Freund Zsigmond, akinek számos épületet, bérpalotát köszönhetünk az Andrássy úton. 1899. március 25-én Mark Twain itt tartott felolvasóestet Ugyanez év decemberében itt vezényelte Antonin Dvorák op. 104-es, h-moll gordonkaversenyét. A színházterem freskóit az a Márk Lajos festette, akinél Vészi Margit festeni tanult.

Budapest egyre jobban hasonlít valami bagdadi vagy tifliszi külvárosra. Ha az ember megáll egy ház előtt, csupa fényes kirakat, békebeli dugáru és ínycsiklandó csempészáru minden. Ha az ember följebb néz, csak üvegtelen ablakokat lát, és fölöttük egy szál dróton lógó mázsás gerendát, lecsúszni készülő háztetőt, egy szál pertlin himbálódzó balkont és pisai ferdetornyokat, és bombakrátereket kifordult belű zongorákkal és horpadt fürdőkádakkal. Ha most eszedbe jutna „ücsörögni" a Hungária előtt,[41] csupa üszkösre kiégett kulissza volna mögötted, előtted pedig valami Aqiuncum-szerű panoráma, szép festői romokkal. A Dunán pedig olyan Komárom vagy Baja-szerű ócska, zsúfolt csónakok, kompok. A tizenhatos villamos végtelen leleményességgel, a Wurm utcánál elhagyja a lebombázott régi útvonalát, beszalad a korzóra, végigvonul a kávéházak asztalai között, és a Petőfi téren tér csak vissza régi útvonalára. Állítólag a Bristol[42] klozetja előtt feltételes megálló is van tervbe véve.

Az emberek egyfelől fantasztikusan életerősek és életképesek, másfelől elképzelhetetlenül ütődöttek és eszelősek. Mindenki azon van, hogy elfelejtse a halottait, „verdrängolja"[43] emlékeiből az ostromot és a bujkálást. Közben, mint az eszelősek, keresik egymás társaságát, és semmit nem tudnak kezdeni olyan emberrel, aki „kívülről" jön és nem élte át velük a múlt évet. Külön eszelős és elmebajos szekta lettünk, akik nem tudunk többé beilleszkedni azok közé, akik nem tudják, mi az, hogy ostrom, Szálasi proklamáció, aknatámadás, szőnyegbombázás, sziréna stb. Félelmes az, amit mindnyájan kibírtunk, és a nyugalom, amivel mindenki beszélni tud róla. Félelmes, hogy az ember el tudja képzelni a férjét ötszáz hulla között egy tömegsírban, ruha, jegygyűrű, minden ismertetőjel nélkül elkotorva örökre – – – és a legjobb barátait, barátnőit, agyonverve, tarkón lőve, elgázosítva, gyerekestül, családostul – – – azután tud nevetni, gőzfürdőbe menni, állás után nézni és jövőre gondolni. Pedig tud, és teszi is, csak időnkint megijed saját magától és a többiektől.

Még a házról is referálok: a három lebombázott gyerekszobánk helyén nyitott veranda van, olyan tágas és vidékies, mint például a varsányi volt.[44] Szépen besüt a nap és nem látni egyebet belőle, csak a szomszéd

---

[41] A Grand Hotel Hungaria 1871 és 1945 között állt a Dunaparton, a háborúban lebombázták. Vészi József és családja a szálloda szomszédságában, a Wurm [ma Wekerle Sándor] utcában, a Lloyd Palotában lakott.

[42] Hotel Bristol, utóbb, átnevezve Hotel Carlton: 1944-45-ben szintén megsérült, elbontott szálloda, a Grand Hotel Hungáriával együtt az ún. Duna korzót alkották.

[43] verdrängen (ném): elnyomni, kiszorítani

[44] Utalás Vészi József dunavarsányi nyaralójának hangulatára, ahol a magyar újságírótársadalom színe-java mellett a modern magyar irodalom pályakezdői, köztük Ady, Molnár Ferenc, Biró Lajos is megfordultak.

kert gyümölcsfáit, úgy, hogy némi fantáziával valami nagy park közepébe képzelheti magát az ember. A háztető a lebombázott toronnyal már rendbe van szedve, de csak ideiglenesen, és ha nem sikerül tetőcserepet panamázni nagy protekcióval valahonnan, valószínűleg a fejünkre fog csurogni a hólé. Büszkeségünk a ház előtt elterülő miniatűr zöldségeskert. Hála az oroszoknak, akik tíz lovat tartottak hetekig a hálószobámban, úgy el voltunk látva trágyával, hogy a kalarábéink valóságos Mauthner-diadalok.[45] Igaz, hogy a parkettot viszont egy életre átitatta a lóhugy, és ha majd előbb-utóbb elkezdenek a daliás férfiak özönleni a budoáromba, el fognak csodálkozni a szagon.

Régi barátaiddal találkozom olykor-olykor. Szoktam látni Heltait,[46] Jóbot,[47] Szép Ernőt.[48] Úgy néznek ki, mint azok az aszalás útján konzervált afrikai halottak, akiknek a fejük akkorára szárad össze, mint egy alma. Mindenki a fele, a karikatúrája és a halotti maszkja önmagának. Egyáltalában, még mindig nem bírtam megszokni, hogy azok, akik Pesten élték át az ostromot, mind egészen kicsire töpörödtek össze, és az elmúlt méretükre csak a tokájuk alatt üresen pötyögő bőr emlékeztet. Mindenkin lóg a ruha és a bőr, és a menzakosztok nem sokat lendítenek a helyzeten. Pedig ez még csak a kezdet, és hol van még a tél!

Remélem, elég változatos, rémséges és érdekes képet festettem neked a mi világunkról, és nem jut eszedbe hazalátogatni! Inkább, ha béke lesz, és rendszeres repülőjárat, majd én látogatok el hozzád egyszer, és ücsörgünk egy jót valami jó helyen finom fekete mellett. A vérnyomásom (kérdezd meg Laxot) úgyis rettentően kívánja a feketézést. Néha elszédülök a kocsiút kellős közepén, és sejtelmem sincs, hogy kerülök föl a járdára. Szerbusz, ölellek, és kíváncsi vagyok, miért ne írhatnál egyszer *te* is nekem?

Márta

Vészi Margit a Lax-családnak

Hollywood, nov. 23. 1945.

Drágáim, – vártam az írással, mert reméltem, hogy Peti[49] befut és referálhatok róla is. De pár perccel ezelőtt kaptam a mellékelt leveleket,

---

[45] Utalás a Mauthner Ödön magkereskedő, kertész, kertészeti szakíró alapította nemzetközi hírű vetőmagkereskedésre.

[46] Heltai Jenő (1871–1957), újságíró, költő, író, dramaturg, színpadi szerző, színházigazgató.

[47] Jób Dániel (1879–1955), újságíró, rendező, 1921 és 1939, majd 1945 és 1949 között Molnár „anyaszínházának", a Vígszínháznak művészeti igazgatója.

[48] Szép Ernő (1884–1955), költő, színpadi szerző, regényíró. A hazai sanzonirodalom egyik megteremtője. *Emberszag* címmel írt könyvet munkaszolgálatos hónapjairól.

[49] Lax Péter (1926), Wolf- és Abel-díjas (1987, 2005) matematikus. 1941-ben, szüleivel hagyta el Magyarországot. Még diplomájának megszerzése előtt, 1945–1946-ban, majd doktorátusát köve-

amiket valaki New Yersey-ban adott fel, és a képeket, amiket már nagyon vártam. *Kérem vissza őket*! Mártha hosszú levele sok mindent megmagyarázott, amit eddig nem értettem, és milyen fantasztikusan tehetségesen írja meg Pest képét! Semmilyen újságíró nem adott eddig ilyen fogalmat arról, mi van ott… Kérlek, adjátok át őket Molnárnak azzal, hogy kérem vissza őket. Azért nem küldöm egyenesen neki, mert, úgy látom, nem óhajt velem levelezni, – nekem sincs erre sok kedvem, minthogy nem felelt utolsó levelemre, amiben könyörögtem neki, küldjön egy rendes összeget a lányának. Adjátok neki a két nyugtát is a pénzről és mondjátok meg neki, hogy kész vagyok neki is, Wandának[50] is, rendelkezésére állni a további küldések dolgában, mert *van* megint utam rá. *Nagyon fontos lenne*, ha küldene megint, láthatjátok Lenke legújabb leveléből, amit Jolán küldött ma el, ez az októberi. Talán, ha megmagyarázzátok neki, hogy addig adjon, amíg van, akinek küldjön, később nem lehet majd esetleg, – ad megint? Sötét fráter. Teljesen embertelen igazán.

Ha ezek a levelek túlhaladottak is, olyan jól esik olvasni őket. Szegény Andorék, mennyi mindenen mentek át és nem írnak róla. Azt is Mártha említi csak, hogy Farkas Pista lánya megbolondult és be kellett vitetni az elmegyógyászati kórházba. Milyen rémes élmény lehetett ez is... Öröklött dolog lehet ez, a nagyanyjáról hallottam volt, hogy bolond volt, egyik fivére Pistának öngyilkos lett hosszabb melancholia után, – és én Pistát sem tartottam soha normálisnak.

Jolán megpróbált négy csomag meleg fehérneműt és hasonlókat küldeni egy ismerős amerikai katonával, – bár megkapnák őket. Közte van az a hat meleg alsóing, nadrág, harisnya és két bed-jacket is, amiket tavaly küldtem Londonba számukra. De a kabátot és ruhákat, blúzokat még nem tudta elküldeni, azok tavaly óta hevernek nála. Most majd megpróbálok megint élelmiszert küldeni, de nem vagyok benne biztos, hogy megkapják, mert mint a levelekből látjátok, Webster bajba kerülhetett és a másik címre még nem küldtem csomagot.

Ágiék[51] azt írják, hogy megengedték, hogy hozzátartozók, akik szükségben vannak, bejöhessenek Angliába. Hát most talán menni fog a

---

tően 1949–1950-ben a magyar emigránsokkal, Neumann Jánossal és Teller Edével együtt Los Alamosban, a híres és titkos amerikai atomkutató és fegyverfejlesztési intézetben dolgozott. Feladata a nagy tudósok kigondolta tételek matematikai kidolgozása és ellenőrzése volt.

[50] Bartha Wanda (1908–New York, 1947), Molnár Ferenc titkárnője. Molnár B. Wanda emlékének szentelte az *Útitárs a száműzetésben* c. könyvét, melynek magyar kézirata elveszett. Angolból Stella Adorján fordította vissza, ez a kiadás olvasható mindmáig. A Petőfi Irodalmi Múzeum a közelmúltban egy amerikai antikvárium aukcióján vásárolta meg Molnár Ferencnek az *Útitárs*hoz készített kéziratos feljegyzéseit. Angolul: Ld. Ferenc Molnár: *Companion in Exile. Notes for an Autobiography*. Transl. Barrows Mussey. New York, Gaer Associates, 1950; Wanda Bartha – In memoriam. *New York Times*, February 26, 1950, Section BR, Page 12.

[51] Balkányi Ágnes: ld. a 2. lj-et

dolog Andorék és Kálmánék számára is. Sárinak[52] sógora szerez ausztráliai vízumot. Ágiék februárban óriási házba költöznek, amit nemrégen vettek, ott elférnek mindnyájan egyelőre. Én jobbnak tartanám, ha Andorék és főleg Gabi, idejönnének. Kisgabi[53] itt el tudna helyezkedni a te közeledben. *De honnan szedjünk vízumot neki?*

Isten áldjon meg benneteket, angyalkáim, – szeretettel csókol és vágyódik utánatok

Margit

Sárközi Márta Molnár Ferencnek

[1946.] jan. 10.

Kedves apa,

nagy az öröm, mert megjött az általad küldött pénz, és anya huszonegy csomagot jelző sürgönye. A pénzt a Postatakarék hivatalos árfolyamon átváltva és mindenféle levonások után pengőben nyújtotta át. Most urak lettünk, és megint gondtalanul élünk egy ideig.

A Böskének szóló összeget egyelőre nem tudom továbbítani, de remélem, hamarosan sikerül. Az történt t. i., hogy a postáról hazaérve meghallgattam a rádión, hogy a Meteorológiai Intézet jelentése szerint hálistennek egyelőre nem fenyeget a Dunán jégzajlás. A Duna azonban elmulasztotta a rádiót meghallgatni, ennél fogva megjelent egy óriási jéggel, és elvitte a „Manci" pontonhíd közepét. Egy autó, egy kocsi és negyven ember rekedt rajta, ezeket úgy szedegették le valami ócska kis propellerrel, miután szerencsére fennakadt az egész alkotmány egy hídroncsban, mielőtt a Margit híd megmaradt pillérén pozdorjává tört volna. Erre csodálatos pánik tört ki, az összes pontonhidakat lebontották, a rádió kurjongatott, hogy mindenki szaladjon haza, mielőtt a Ferenc József híd pontonon nyugvó közepét lebontják. Mára azután nincs híd, és csak egy módon lehet átjutni Pestre: kétóránkint egy vonat közlekedik a csodálatosképpen épen maradt déli összekötő vasúti hídon át a kelenföldi pályaudvarról a ferencvárosira.[54] Ez azonban olyan zsúfolt, hogy célszerűbb

---

[52] Balkányi Sári: ld. a 2. lj-et

[53] Kisgabi=Márkus Gábor: ld. a 8. lj-et

[54] A lebombázott Ferenc József hidat 1945. március 15-én, pontonhíddal kiegészítve ideiglenesen forgalomba helyezték, ám a pontonhidat 1946. január 10-én elvitte a jégzajlás, így a város nyolc napig, a Kossuth-híd átadásáig ismét híd nélkül maradt. Az újjáépített hidat 1946. augusztus 20-án adták át ismét a forgalomnak, a háború után elsőként az állandó hidak közül. A Kossuth híd a Kossuth tér és a Batthyány tér közötti egykori úgynevezett félállandó híd volt. 1946-tól 1956-ig működött, 1960-ban bontották el.

Bécsbe utazni és ott átmenni a Reichsbrückén, ha az embernek a Váci utcában van dolga. Eszter lányom még sürgősen átrohant Márkusékhoz, hogy a fiatalság körében töltse napjait. Azután megszűnt a közlekedés Pesttel, a telefon is bedöglött, és a villany is kialszik időnként órákra. Hogy az ostromhangulat teljes legyen, még rettentő dübörgés is van állandóan, mert robbantják a jeget az állandó híd építkezése körül.

Nem tudok egyebet csinálni, mint azt játszani, hogy valami téli sporthelyen lakom üdülés céljából: nagyokat sétálok a hófehér zúzmarás kertek között, és időnkint pálinkát iszom egy-egy kocsmában. Waldbauer Imréék[55] is itt rekedtek közeli lakásukon, ők beállítanak időnkint, hoznak szeszt vagy feketét és „társadalmi életet élünk."

Állásom körül most zavarok vannak, a klub kezdett úgy tárgyi, mint személyi vonalon nívótlan és formátlan lenni, mire lemondtam háznagyi állásomról. Az elnök, Lukács György,[56] Moszkvából 25 év után hazatért irodalmi nagyság, próbál rábeszélni, hogy térjek vissza, de én ezt csak úgy vagyok hajlandó megtenni, ha úgy praktikus kérdésekben, mint előadások, koncertek ügyében teljesen szabad kezet kapok, és olyan fizetést hozzá, amiért érdemes dolgozni. Ezen most tárgyalunk ide-oda, de énnekem kezd alaposan elmenni a kedvem attól a rengeteg fajtámbeli nagyszájú, félművelt nímandtól, aki itt most szellemi elitnek képzeli magát, és azt hiszem, más állás után fogok nézni. Talán, ha lesz itt francia vagy olasz követség, ott tudok elhelyezkedni. Most, hogy pénzt kaptam tőled, módom van nyugodtan várni, míg adódik valami alkalmas dolog. Ha az emberen érzik, hogy rá van szorulva, sokkal nehezebben tud elhelyezkedni, mintha kényelmesen ül és kéreti magát.

A gyerekek jól vannak és kedvesek. Ádám karácsonykor a változatosság kedvéért lábát törte, most gipszben és mankón ugrál négy hétig. Kinn van az intézetben, ahol kényeztetik és szeretik. Matyi is virul és egyszerre három kislánynak udvarol. Eszter Kolozsvárra készül a két Márkus gyerekkel együtt, ahova egy barátnőm[57] meghívta őket kicsit békebeli kosztot enni, miután az Akadémia és az Egyetem úgyis zárva van márciusig szénhiány miatt. Persze, ez most nem megy simán, és Eszter három hete minden délelőttjét útlevél és vízumügyben tölti különböző hivatalokban.

---

[55] Waldbauer Imre (1892–Iowa City, 1953), hegedűművész, zenepedagógus. 1910-ben megalakította a Waldbauer-Kerpely vonósnégyest, mely nemzetközi hírnevet is szerzett. 1946-ban kapott amerikai meghívást, ahonnan nem tért vissza. Többek között Bartók közeli barátja volt. Egy a *The New York Times*-ban 1972-ben megjelent cikk szerint, Bartók Béla addig ismeretlen és kiadatlan zongorás kvintetjének egyik kézirata Waldbauer Imre tulajdonából került elő.

[56] Lukács György (1885–1971), filozófus, irodalmár, esztéta, egyetemi tanár, marxista gondolkodó és kommunista.

[57] Szegő Júlia, ld. a 31. lj-et

Mégegyszer köszönök mindent, és alaposan elkésve kívánok neked minden elképzelhető jót holnaputáni születésnapodra. Ölel

Márta

Sárközi Márta levele Molnár Ferencnek

[1946] márc. 5.

Kedves apa,

mondd, mi volna, ha mégiscsak írnál egyszer? Jó, jó, a 80 dollár is életjel, sőt, pazar életjel, de azért nagyon keveset tudok meg belőle rólad. Ezt a világért se úgy értsed, hogy ezentúl pénz helyett helyzetjelentést küldjél, hanem úgy, hogy kombináld a kettőt, és én éhen se haljak, de tudjak rólad valamit. Az utóbbi küldemény egyébként a legelőnyösebb stratégiai pillanatban érkezett, amikor a dollár hivatalos árfolyama nagyon magasra szökött. Így mindjárt „bankáraim" tanácsára, tört aranyat vettem rajta, és ha élesztő kell, vagy krumpli, mindig eladok egy-egy láncszemecskét. Anyától is megjött 7 csomag, ami nagy szenzáció, csak mindig félek, hogy nincs betevő falatja és az utolsó gatyáját küldi el nekünk. Itt kapni mindazt, ami a csomagokban van, csak leírhatatlan árakon. Egy kiló kávé itt 10 dollár, egy női cipő 15 dollár, egy kiló cukor 1 dollár és 20 cent, úgyhogy ezeket a holmikat itt nem tudjuk megvenni, csak gyönyörködünk a szép kirakatokban, de a vásárlás kizárólag a valutázók és síberek privilégiuma. Külön bosszantja az embert a sok szép holmi, és senki se szereti nézni az indiánereket üveg mögött, mikor hol bab, hol borsó van a hasában és hozzá pocsék kukoricakenyér, az is csak 45 deka egy hétre.

Állásom még mindig nincs, mert most a Horváth Zoltán féle nagyságoknak van konjunktúrája, és én valahogy nehezen tudok együtt dolgozni ilyenféle emberekkel. Még egy ideig várok, biztatnak mindenféle követségi és egyéb értelmiségi állásokkal - - - azután azt hiszem, mégis az lesz a vége, hogy műstoppolóműhelyt nyitok. Avval sokat lehet keresni, és úgyis az van a horoszkópomban, hogy korai halálom előtt meg fogok vakulni: az ember ne akarja elkerülni a sorsát, hanem menjen elébe inkább.

Egyébként, ha a sorsom elől nem is, de annak bizonyos fordulópontjai elől igyekszem menekülni. Így Gyuri halálos évfordulóján elszöktem a résztvevő baráti kör elől azokhoz a somogymegyei parasztokhoz, akik tavaly engem Lellén és Matyit Kilitin bújtattak. Ott nagyon jól éltem, tömtek kolbásszal, hurkával és borral, és úgy megraktak mindenféle élelmiszerajándékkal, hogy alig bírtam hazavergődni. Az utazás persze nagyon kalandos vállalkozás errefelé, vonatlépcsőn, ütközőn,

teherautón, szekéren, és oroszautón kell lógni, időnkint útmentén tábortűznél melegedni, és a legkülönbözőbb fajtájú és nemű emberekkel egy üvegből pálinkát inni - - - de én szeretem az ilyesmit. A 39. születésnapom elől viszont Szegedre fogok menekülni, és egyedül fogok korzózni a Tiszaparton, nehogy az elpusztult kedves barátok megmaradt undok feleségei a nyakamra jöjjenek, és megigyák finom amerikai kávémat. Egyáltalán azon igyekszem, hogy meneküljek az emberek elől, ami egész héten sikerül, csak vasárnap rohannak rám a vendégek, mert akkor tudják, hogy a fiúk miatt itthon maradok. Hétközben egyedül mászkálok, élek tőled örökölt szenvedélyemnek, és bort iszom valami kiskocsmában. Azután hazajövök, eszem egy darab kenyeret, iszom egy kávét és olvasok. Persze sokáig nem lehet így élni, mert megbolondul bele az ember, de egyelőre jól esik, az elmúlt évek borzalmai, izgalmai és nélkülözései után.

Szóval, szépen köszönöm a pénzt, és nagyon szeretnék levelet kapni. Addig is csókollak

Márta

Sárközi Márta Molnár Ferencnek[58]

[1946 késő ősz]

Kedves apa,

megkaptam és nagyon köszönöm a küldeményt. Igen jól jött, mert itt már tökéletes az anyagi fölfordulás, és mindenki abból él, hogy az utolsó gatyáját árulja a piacon. Egy-egy libás kofának télikabáttól zongoráig mindent kínálnak a kiéhezett pesti háziasszonyok. Amióta múlt héten negyedére leszállították a pénz értékét, az a számomra katasztrofális eset következett be, hogy a dollár lezuhant, az árak viszont rendületlenül emelkednek. A klub, amelynek háziasszonya lettem, megindult a múlt héten és rengeteg munkát, strapát és bosszúságot jelent, de pénzt egyelő nem, mert a tagdíjak sehogy sem akarnak befolyni (a magyar szellemi elitnek nincs egy vasa se) és a csekély alaptőkéből tüzelőt kell elővarázsolni.

Böskét Eszter kétszer kereste a lakásán, de egyszer sem volt otthon. Erre írtam neki, hogy jelentkezzen a küldeményért. Másnap egy kétes külsejű hölgy jelentkezett érte Böske nevében, mondván, hogy Böske azért nem tud személyesen találkozni vele, mert állandóan ágyban fekszik súlyos idegösszeomlással. Közöltem vele, hogy ez nem egészen stimmel, mert két nap egymás után kerestük a lakásán, és soha nem volt otthon, mire zavartan azt felelte, hogy hát igen, szegénynek valamiből élnie kell, és üzleteket közvetít. Ez mindenesetre megnyugtatóbban hangzik, mint a

[58] A levél tetején Molnár Ferenc kézírásával: Táviratilag jan. 18.: 80 $, összesen 580

teljes idegösszeomlás. Azért, ha tudsz, küldj neki néha valamit, mert bizonyára nincs rózsás helyzetben.

Mit írhatnék neked, ami onnan nézve érdekesség? Néha próbálom Pestet a te szemeddel nézni, és akkor elgondolom, vajon mit szólnál, ha látnád mindazt, amit a mi szemünk már mint természetest észre sem vesz? Hogy a Vérmezőn van az autótemető, ahol ezrei feküsznek az ostrom alatt szétrobbant, felfordult, kibelezett autóknak és tankoknak. Hogy a Retek utcában keresztben fekszik a földbe fúródva egy tigrispáncélos.[59] Hogy a Franklin nem könyvet árul, hanem ablaküvegpótló, csónaklakkal preparált csomagolópapírt, de azt is valami kis udvari szobában, mert a régi Franklin palota por és hamu. Hogy a Széna téren állandó tábla jelzi, hogy a két pontonhíd, a „Manci" és a „Bözsi"[60] mikor vannak nyitva, mikor csukva, s ha csukva vannak, végeláthatatlan sorok állnak órákig esőben, hóban az alsó rakparton, várva három ócska aldunai kompra és az egyetlen kis balatoni jachtra. Minden utcán, kompon, villamoson csak arról beszél mindenki, mit evett, mit enne, és milyen élelmiszert árulnak vagy osztanak hol. Az utca képe még mindig félig Tiflisz, félig Moszkva. Elegáns bundás hölgyek rőzsét cipelnek, kocsit tolnak, jólöltözött békebeli urak zsákot cipelnek, bútort hurcolnak. A „jobb" családok bútoruk fahulladékával fűtenek. Balkányiék például egyszobás lakásban laknak a Lipótvárosban, és minden héten egyszer kézikocsin viszek nekik fűtés céljára a házuk parkettáinak, lakásuk bútorainak a szilánkjait és maradványait. Egy újfajta üdvözlés is született, amire, miként az angol How do you do-ra, nem illik felelni, csak visszakérdezni: ha találkozol egy régi ismerőssel, azt kérdezi, hogy „ti hogy vészeltétek át?", mire azt illik felelni, hogy „hát ti?" Evvel be is van fejezve a beszélgetés; de a legnagyobb megütközés és teljes figyelmetlenség jut annak a neveletlennek, aki ilyenkor elkezdi részletezni, hogy itt szakadt rá egy emeletes bérház, ott akasztották fel a szeme láttára a mamáját, és amott lőtték a Dunába a gyerekeit. A másik története senkit nem érdekel, lehet az a leghátborzongatóbb rémtörténet. Valamelyik kiadó karácsonyra nagyon ötletesen kis üres könyvecskét hozott forgalomba, avval a címmel, hogy „Múlt évi élményeim", hogy az emberek végre leírhassák valahova azt, ami kikívánkozik belőlük, és amit az istennek sem akar egy embertársuk sem végighallgatni. Másik divatos kijelentés, amit sztereotip gesztus kísér: az ember megfogja a mellén a ruháját, megrázza és azt mondja: „Úgy nézze

[59] A „tigrispáncélos" ún. nehéz harckocsi a második világháborús német haditechnika-fejlesztési erőfeszítések mintapéldája. A típust először 1942 augusztusában vetették be Leningrádhoz közel, a Ladoga-tó térségében, később szinte az összes hadszíntéren megjelent.

[60] 1945. november 18-án, a felrobbant Erzsébet híd közelében felavatott ideiglenes pontonhíd.

meg ezt a ruhát, hogy ez maradt csak meg, ami rajtam van", ez rendszerint nem igaz, de illik mondani, és minél több maradt valakinek, annál nagyobb meggyőződéssel rázza magán a ruhát.

Mondd, az teljesen elképzelhetetlen, hogy egyszer te is írjál nekem? A derék Webster igazán pontosan és megbízhatóan közvetít! (Még egy citromot is hozott nekünk karácsonyra ez a földreszállt angyal. Ilyet se láttunk öt éve.)

Szerbusz, jó karácsonyt és újévet, ölellek

Márta

Vészi Margit a Lax-családnak

Hollywood, I. 24. 1947.

Drága Laxék,

igen, érkezem, febr. 12.-én reggel 8 óra 30-kor a Commodore Vanderbilten[61] és 20.-án indulok tovább a „Queen Elisabeth"-en.[62] Balkányiékat még Angliában fogom találni, mert megvárnak, de Andor addigra alighanem már otthon lesz. Jolán azt írja, hogy mind remekül vannak, a sok kínlódás már nem látszik meg rajtuk. Lenkéről azt mondja Andor, hogy megint hatvan kiló és gyümölcsnapokat tart! Minden van már otthon, mondja, nem szorulnak segítségre.

Ami a programot illeti, angyalkáim, én rémülten gondolok arra, milyen strapa lesz N.Y. és embereket rajtatok és még hét régi baráton kívül *egyáltalán nem szeretnék látni*. Tehát társadalom kizárva. Színházak közül csak az Ingrid Bergman darab[63] érdekel, de az amúgy is reménytelen, tudom. Mulatóhelyekre nem vagyok pali, de jó dumákra igen, nagyon is! Sokat fogtok látni, mert egész nap a városban kell maradnom, annyi a komissióm stb., és ilyenkor nálatok fogom kifújni magamat. Ti persze nem lesztek otthon nappal, tudom, de azért szabad nálatok lennem, ugye?

Azt tudjátok talán, hogy Évinek kislánya született, Bridgetnek hívják és mindketten kitűnően vannak. Minden egyebet most már szóval.

Aminek nagyon örül és mindnyájatokat ezerszer csókol

Margit

---

[61] 1934-ben indult, az államokat kelet-nyugat irányban átszelő vasúti járat, nevét Cornelius Vanderbilt (1794–1877) vasút- és hajóiparmágnás becenevéről, a 'sárkányról' kapta.

[62] A Queen Elisabeth az Atlanti óceánon közlekedett New York és Southampton között.

[63] Bergman 1946/47-ben 199 alkalommal játszotta Maxwell Anderson *Joan of Lorraine* c. darabjának főszerepét. 1947. január 17-én a *Newsweek* címoldalon hozta Bergman fényképét a színházi szezon sztárja címmel.

[a gépírásos levél alján kézzel kiegészítés:]

Ebben a pillanatban csoda történt, amitől reszketek valósággal! Gabriel Pascal[64] telefonált: maga mellé vesz júliustól kezdve itteni produkcióra, fizeti addig is a lakásomat itt, az utat ide-vissza!!! Isteni dolog, tökéletes valami!

[64] Gabriel Pascal [feltételezett születési neve: Lehel Gábor] (1894–New York, 1954), színész, filmrendező, producer. A bécsi Hofburgtheaterban kezdte karrierjét, majd némafilmek kevéssé jelentős szereplője volt. Négy emlékezetes filmet forgatott le G. B. Shaw műveiből, a *Pygmalion*t (1938), a *Barbara őrnagy*ot (1941), a *Caesar és Kleopátrá*t (1945) és – már Shaw 1950-ben bekövetkezett halála után – az *Androklész és az oroszlán*t (1952). Közülük az első, a Pygmalion (Leslie Howarddal és Wendy Hillerrel a főszerepekben) világsiker volt, Shaw-nak forgatókönyvírói Oscart hozott, Pascalnak, aki rendezőként és producerként jegyezte a filmet, hírnevet és pénzt – a Time magazin 1938-ban felvette a világ tíz leghíresebb emberének a listájára. Ő írta bele a *Pygmalion*ba az emblematikus „The rain in Spain stays mainly in the plain" kezdetű „nyelvtörőt", de az általa is szorgalmazott, szervezett Broadway-musical bemutatását, s persze a filmet már nem érte meg. Cukor György [George Cukor] a fim rendezője Higgins professzor könyvtárszobájának falára feltette a szövegíró fényképét, így tisztelegve előtte. Ld. Takács Ferenc: *Filmvilág*, 2011/12. Vészi Margit és Gabriel Pascal együttműködéséről nincs információ a filmes adatbázisokban.